

Mustafa Bayram Mısır: Lazların Asimilasyonu Üzerine Bazı Gözlem ve Değeriniler

Posted on 28/07/2018

Türkiye’de burjuvazinin içinde geliştiği tarihsel ideolojik bağlam, daha 1904’te Akçuraoğlu Yusuf tarafından “belirlenmiş” ya da “sadece yazılmıştı”. Yusuf’a göre, *İslamlaşmak* mı *Türkleşmek* mi gerçek çözümdü belli değildi ama ikisi de uygulanabilirdi.[1] Daha sonra Ziya Gökalp’in[2] bunları sentezlediği sır değil. Birinci Dünya Savaşı’na emperyal heveslerle taraf olmaya götüren bu sentez Alman subayların akıl hocalığında utanç verici *Ermeni Katliamı*’nı ideolojik olarak “mazur” kılmıştı. Atatürk ve İnönü’nün tek parti diktatörlüğü yıllarında “Tanrı Dağı kadar Türk ve Hira Dağı kadar Müslüman” olan bu aynı çizgiyi, Demokrat Parti popüler İslama yol açarak, 12 Eylülcüler Türk-İslam Sentezi diye “adını koyup” ifade ettiler.

Türkiye’de burjuva ideolojisi hala *Türkleşmek* mi *İslamlaşmak* mı sorusuna birini diğeri hilafına ortadan kaldıracak yanıtlar verebilecek durumda değildir, sağ ve soluyla hala sentezcidir ve sentezci kalacaktır, bildiği başka bir ideolojik uzlaşma zemini yoktur.[3] Sonuçtan bakıldığında denilebilir ki, daha 1904 yılında Akçuraoğlu Yusuf, sermaye hükümlerinin ideolojik tarihsel bağlamını kendi iç gerilimi içinde kurmuştu; *Türkleşmek* ve *İslamlaşmak*.

Lazlar, tarihsel süreç içinde önce Müslümanlaştılar ve sonra da ayrı bir dilleri olmasına rağmen Türkleştiler. Elbette, Müslümanlaştırdılar ya da başka bir dil konuşuyor olmalarına rağmen Türkleştirildiler de denebilirdi[4], dense *tümüyle* yanlış da olmazdı; ama bilinçli olarak bu şekilde ifade etmiyorum, çünkü söz konusu olan “gönüllü asimilasyon”dur.

Gönüllü Asimilasyon

Gönüllü asimilasyon, ilk başta oldukça “kulak tırmalayıcı” bir kavram. Asimilasyon, etnik ya da kültürel azınlık grupları, kurulu yerleşik ya da baskın bir kültürle bütünleştiren şiddetli bir süreç. Bu süreç içinde asimile edilen grubun ürettiği “rıza”, günümüzde *Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme, Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, Her Türü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme* ve *Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme* gibi temel hak bağışlarına göre asimilasyonu meşru kılmıyor. Aksine, bu sözleşmeler asimilasyona uğrayan azınlık grupları koruyan hükümler içeriyorlar.

Türkiye’de başta Kürtler olmak üzere, Çerkez’lerden Lazlar’a etnik-kültürel grupların, Aleviler ve Yezidiler gibi etnik-inançsal azınlık gruplarının Yusuf Akçura’nın vaktiyle sınırını çizdiği ve 12 Eylülcülerin Türk-İslam Sentezi diye adını koyduğu etnik, dilsel ve dinsel ağır bir asimilasyona tabi tutuldukları, *Türk-Sünni-Hanefi Müslüman* kılınmaya çalışıldıkları bugün en azından asimilasyona uğratılan ve asimilasyon süreci devam eden geniş kesimler tarafından kabul edilen bir gerçek.[\[5\]](#)

Gönüllü asimilasyon kavramı ile, hiçbir baskı olmaksızın Lazların Müslümanlaşmayı ve daha sonra Türkleşmeyi kabul ettiğini ileri sürmüyorum, aksine, buradaki “gönüllü” kavramı ile Laz derebeylerinin baskı ile başa çıkmasının özgül bir yolunu kastediyorum: Lazlar (daha doğrusu açığa çıkan ilk sınıflaşmalar içinde Lazlara hükmeden derebeyleri), baskı ile karşılaştıklarında, topluluk olarak örgütlenmelerinin mümkün kıldığı oranda *kimi tarihsel uzlaşmalarla* baskıyı bertaraf etmeye ve etnik/egemen bir topluluk olarak kendi tarihsel çıkarlarını ve “muktedir oldukları” vadilerde kendi dillerini korumayı tercih etmişlerdir. Örneğin, Osmanlı Devleti Müslümanlaşmayı dayattığında, artık bir Konak etrafında kendi gücünü toparlayabilecek aşamaya gelmiş Laz derebeyleri hem ortaya çıkacak vergi ayrıcalıkları hem de yerel iktidarlarının güçlenmesine olanak tanıyacağı için bunda bir sakınca görmedi. Hatta eriştiğimiz bir sözlü tarih bilgisi, Lazistan’ın bugün Ardeşen olarak

anılan bölgesindeki alt bir vadi sisteminde kalan son Laz kilisesinin gene bizzat - Müslümanlaşan- Lazlar tarafından bir Pazar ayininde ateşe verildiğini öykülüyordu.[\[6\]](#)

Gönüllü asimilasyona ilişkin kanıtlar, sadece bununla sınırlı değil elbette. Michael E. Meeker'in *İmparatorluktan Gelen Bir Ulus - Türk Modernitesi ve Doğu Karadeniz'de Osmanlı Mirası*[\[7\]](#) adlı yarım asırlık çalışması, bambaşka bir bağlamda gönüllü asimilasyonu tanımlıyor: "Devlet toplumu" olarak Lazlar'ın neden gönüllü olarak asimile olduklarına dair yeni kanıtlar sunuyor. Ama ondan önce, Georgias Nakracas'ın *Anadolu ve Rum Göçmenlerin Kökeni*[\[8\]](#) adlı Yunanistan'da pek kabul görmeyen ve gerçekte de özgül bir tarihçi titizliği içinde çalışmaktan çok elekten geçirilmiş tarihsel bilgileri derleyen çalışmasından uzunca bir pasaj aktaracağım:

Laz halkı, kendi kralı olan çok eski bir soydu ve yüzyılların akışı içinde değişik ulusal kimlikleri benimsedi. Lazlar, kendi ulusal kimliklerini yitirdikten sonra, önceleri Bizans, devamla Müslüman kimliğini benimsediler ve son iki yüzyıl içinde, milliyetçiliğin ortaya çıkması sayesinde, az sayıdaki Ortodoks Lazlar Rumlaştılar, İslamlaşmış Lazların büyük çoğunluğu ise Türkleşti.

İ.Ö. 400'de Ksenofon On Binlerin İnişi'ni[\[9\]](#) anlatırken, Lazların batı sınırı olarak Trabzon surlarını gösterir. Tersine Arriannos, daha doğusunu, Sürmene yakınlarını, doğal sınır olarak Ofis (Solaklı) Çayını gösterir.

Prokopios'a göre, kıyı şeridinin Lazları ile dağlı boyları, İustiniaus çağından bile önce, Hıristiyanlığın daha ilk yüzyıllarında Hıristiyanlığa geçtiler. Lazların bu erken Hıristiyanlaşması, denizle olan kolay iletişimlerinden ileri gelmiştir. (...)

Trabzon'un 1462'de teslim oluşundan ve imparator Komnenos'un devlet hazinesiyle birlikte İstanbul'a kaçışından sonra, Lazların nerdeyse tümü gittikçe Müslümanlaştı. Kendi isteği ile İslamlaşma, Trabzon'un büyük aristokrat ailelerinde de görüldü. Başmabeyinci Georgios

Amiruces ailesi böyleydi; bu ailenin iki oğlu, Mehmet Bey ve İskender Bey adlarını aldılar.[\[10\]](#)

Ali İhsan Aksamaz ise bu yazının ilgi alanında olan Müslümanlaşmakla ilgili aynı tarihsel dönemi şöyle özetliyor:

Trabzon'dan Batumi'ye kadar olan bölgede yaşayan Lazlar, 1461 yılında, Trabzon Krallığı'nın Osmanlılar tarafından ele geçirilmesinden çok sonraları da, Osmanlıların müttefiki olarak görüldüklerinden, fiili bağımsızlıklarını korudular. Ancak 1580'den sonra başlayan bir süreçle İslâmiyete geç(iril)diler. 1840'lara kadar da derebeylerinin yönetiminde özerk bir yapı içinde yaşadılar.[\[11\]](#)

Açık ki, Aksamaz da Lazlar'ın İslamiyete geçtikleri ya da geç(iril)dikleri konusunda tereddüt içindedir, zira sözcükteki parantezi bizzat kendisi kullanır. 1840'lara kadar bir tür "derebeylik" altına varlıklarını sürdürdüklerine, "özerk bir yapı" içinde yaşadıklarına göre, yukarıda aktardığım sözlü tarih daha gerçekçidir: Laz derebeyleri, Müslümanlığa geçmeyi seçmişlerdir. Çünkü, bunda -aşağıda gösterebileceğimi umduğum- tarihsel çıkarılara sahiptiler.

Mikro tarihçi değilim ve onun inceliklerinden de anlamam, fakat yöntemsel olarak genel kabul görmeyen tikel olgulardan genel teoriye ampirik kanıtlar devşirmemek gerektiğini elbette bilirim ancak hemen herkesin başvurduğu olgular bu bütünlükte karşımıza çıktığında bir tarihsel maddecinin aksini düşünmesi bana bilimsel görünmüyor.[\[12\]](#)

Meeker'in Katkısı: "Devlet Toplumu"

Meeker, yapıtının girişinde "devlet toplumu"nu şöyle tanımlıyor:

[Yönetmeliği, tüzüğü ve görevli memurları olmayan sosyal ağlardan oluşan] (k)işilerarası birliklerin ileri gelen şahısları, devlet sistemi içindeki resmi ya da gayriresmi konumlarına göre vasıflandırılırlar. Bunların yandaşlarının çoğu resmi askeri ya da dini kurumlara mesuptur. İleri gelen şahıslar ve yandaşlarından oluşan bu devlet toplumu, merkezi ya da yerel hükûmete her zaman itaat etmez; aksine yerel egemen güçleri sınırlamaya çalışan eyalet yöneticilerine karşı toplu direniş gösterir.[\[13\]](#)

Burada karşı karşıya olduğumuz sorun, Osmanlı İmparatorluğu'nun kendine özgü pre-kapitalizmi içinde, Laz "derebey"lerinin[\[14\]](#) -tipik bir feodal süzerenden söz etmediğim açık olsa gerek- tarihsel ve toplumsal gerçekliğini anlamaktır. Bugün sönmülmeye yüz tutarken yeniden kıpırdayan "Laz", "Müslüman Gürcü" ya da "Hemşinli" varlığının tarihsel ve toplumsal kökleri bu özgül derebeylik kurumunda yatmaktadır. Elbette, Türkiye'de burjuva ideolojisinin etnik-kültürel gruplar üzerindeki kampanyası olan *İslamlaştırma* ve *Türkleştirme* (kısaca asimilasyon) Lazların, Müslümanlaşan Gürcülerin, Müslümanlaşan Rumların ve Hemşinlilerin etnik ve kültürel varlığı üzerinde gerçek bir fren etkisi yaratmıştır ama bugün bu dört etnik topluluğun bu haliyle varlığını (sönmülmemesinin tarihsel koşullarını hazırlayarak) olanaklı kılan, Meeker'in gözlediği son derece özgül *devlet toplumu* stratejisi içindeki derebeyliktir; başka deyişle, vadi sistemleri...

Meeker, vadi sistemlerini hem tarihsel hem de toplumsal olarak kendi bağlamı içinde yeterince görünür kıldığından ötürü, anlaşılmayan her noktada eserine referans yaptığını unutmayacağınızı varsayarak kısaca ve ait olduğum *bilimsel evrenin* (tarihsel maddeciliğin anlam dünyasının) terminolojisine çevirerek özetlemeyi deneyeceğim: Vadi sistemi, genellikle coğrafi bir gerçeklik üzerine oturur, içinde bir derenin[\[15\]](#) aktığı somut bir vadiye karşılık gelir. Derenin denize döküldüğü yer, yerel bir limandır. Bu liman bütün vadiyi (köyleriyle birlikte) merkezi hükûmete (ister Bizans, ister Osmanlı olsun) bağlayan ulaşım merkezidir; çoğu zaman, mevcut vadiler nadiren Kaçkar Sıradağlarının arkasına geçit verir. Bu limanda bir Konak, bu Konak'ta oturan bir Derebey vardır. Derebey, bütün vadinin vergisini toplar, limanda da tüm ticareti kontrol eder ve vergilendirir ve topladığı

vergilerden merkezi hükûmete (topladığının büyük bir kısmını kaçırarak) pay verir.

Lazistan'ı göz önüne getirdiğimizde hepi topu en fazla on ya da on beş köy içeren bir vadinin nasıl bir özgül "derebeylik" oluşturabildiği, sahil yolunun on kilometrede bir yer alan vadileri birleştirdiği bugün için epeyce anlaşılmas görünüyor: Tersinden ise, bunu anlamadıkça, Lazlar arasındaki mevcut sosyal disiplinin bugün dahi -çeşitli kalıntılarla- nasıl sürdürülebildiğini anlayamıyoruz.

Bir konak sadece bir konak değildi: Basbayağı vergi toplayan bir derebeyin yirmi ila -savaş için toplandığında- bine varabilen silahlı adamı besleyebildiği, genellikle vadideki görece daha yoksul iç köylerin aynı derebeyinin himayesinde döneme göre "Rahip" ya da "İmam" yetiştiren bir kurumla beslendiği, kölecilik sonrası kapitalizm öncesi özgül bir üretim tarzının -feodalizmi simgeleyen şatolar- gibi simgesiydi. Farklılık şuydu ki, Laz derebeyleri hiçbir zaman bir vadide bile tek başlarına tamamen hakim durumda değillerdi, her vadide sadece bir konak yoktu, genellikle birkaç konak vardı. Bir vadide tek konak varsa o vadi mutlaka daha geniş bir vadi sistemine bağlanan bir alt vadi sistemiydi: Özetle, Laz derebeyleri, daha çok yerel oligarşilerdi.

Marksist olmayan bir antropolog olarak Meeker'in "devlet toplumu" kavramının bize vadettiği şey, Laz derebeylerinin neden "gönüllü asimilasyon"a razı olduklarını anlamamızı kolaylaştırmaktan ibaret değildir; açığa çıkardığı kavramsal araçlar tarihsel materyalizmle telif edilirse Türkiye Cumhuriyeti'ndeki İmparatorluk mirasının analizi için de epeyce yol almamızı sağlar. Ancak bu ikincisi, bu yazının doğrudan kapsamı içinde değil.[\[16\]](#)

Lazların Özgüllüğü

Lazlar, Kemalist Cumhuriyet'in sınır bölgesinde -ki, Türk etnisitesinin olmadığı bir geçiş bölgesidir bu-, Hann'ların kitabında yer alan ve Edda Schröter tarafından çizilen 1.2. nolu

haritada[17] görüldüğü gibi Müslüman Gürcü ve Hemşinlilerle içiçe geçmiş yaşarlar, ancak dağlık bölgelerde geçiş yollarını ve bütün sahili tutarlar:

Çocukluklarından beri adaleti kendi elleriyle uygulamaya alışmışlardır; hem saldırıya hem de savunmaya hazırdırlar. Öyle vahşi, öyle tuttuğunu koparan karakterleri vardır ki, Türklerle Gürcüler arasında kötü bir ünlerinin olması boşuna değildir. *Sınırların korunması için lazım olmasalar ellerindeki silahları Paşalar çoktan alırdı.*[18]

Bu “vahşilik” söz konusu olduğunda “hikaye”, Ksenophon’un *On Binlerin Dönüşü*’nde anlattığı “ağaçta yaşayan, sarhoş edici bal yiyen, savaşçı vahşi”ye kadar uzanır. Ksenophon, sahile vardıktan sonra kuzeydoğuya (yani *Lazistana*) yiyecek aramak üzere giden yaklaşık 500 askerin bu vahşilerin ballarından yiyerek sarhoşladıklarını, ağaçta yaşayan bu vahşilerin sarhoşlayan Yunan (Helen) askerler üzerine ağaçlardan atlayarak hepsini öldürdüklerini hikayeler. Bin yıllardır değişmeyen sadece bu hikaye değildir; “İ.Ö 5. yüzyılda Ksenefon[19], M.S. 5. yüzyılda Prokopius ve 1827’de Fransız konsolosu Fontainer, aynı manzaradan, tepelerin yamaçlarına dağılmış, yalıtılmış köylerden söz”[20] ederler. Her iki gözlem de aslında yanlış değildir; eğer bunları bu coğrafyada yaşayanların toplumsal değişme dinamiklerini ortadan kaldıran faktörler olarak okumaz isek... Çünkü aynı köylerin en azından belli bir tarihsel dönemde bir konak etrafında örgütlenmiş topluluklar olduğunu biliyoruz.

Yukarıdaki alıntıda sözü edilen Paşalar, Osmanlı Devleti’nin merkezi valileriydi. Elbette, gezginin tanıklık ettiği dönemde yerel Laz oligarşileri (derebeyleri) ile bu Paşalar arasında, daha önce Bizansın[21] merkezi valilerine karşı ya da Pontus (Trabzon Rum) Devletine karşı olduğu gibi güç mücadeleleri sürüyor, bu mücadeleler sonunda Laz oligarşisi içinden bazı beyler yok edilse bile, vadi sistemi en güçlü konak üzerinden yaşamını sürdürüyordu.

Lazların Osmanlı’da ve daha önce Bizans’ta -muhtemel ki, öncesinde de- özgüllükleri, sınır koruyucusu “vahşi”ler olmalarıydı. Kuzey Doğu Anadolu’ya hükmeden her İmparatorluk,

Lazların yaşadığı o bölgede -Karadenizin kuzeyinden ve güneyinden dinmeden devam eden göçlere ve saldırılara karşı- sınırlarını koruma ihtiyacı duyuyordu.

Osmanlı ve daha önce Bizans bunu yerel Laz oligarşilerine havale ettiler: Bu tarihsel misyon o kadar uzun sürdü ki, 19. yy'da dahi Osmanlı Paşa'ları, Lazların silahlanmasına müsaade ederek, aynı işlevin sürmesini sağlıyorlardı. Bu durum, Fuat Dünder'in aktardığına göre 20.yy başında da sürmüştür: "... 26 Kasım 1914 tarihli -Dahiliye Nezareti'nce çekilen, b.n.-şifreli telgrafta, Kafkasya'da çetecilikle istihdam edilmek üzere bir haftaya kadar 'Laz ve Çerkezlerden çeteciliğe elverişli kişilerin tedarik olunması' istendi."[\[22\]](#)

Laz Derebeylerinin İlk Tercihi: Müslümanlaşmak...[\[23\]](#)

Bu yeterince uzun girizgahtan sonra, zaten yazının başından beri dile getirdiğimiz tezi açıklıkla yazabiliriz: Laz oligarşisi, çıkarları öyle gerektirdiği için Osmanlı işgali/hükümlanlığı ile birlikte yöredeki tüm vadi sitemlerinde olduğu gibi Müslümanlaşmayı tercih etmiştir.

Laz derebeylerinin ilk çıkarı varlığını kendi konaklarındaki yaşamını ve ayrıcalığını sürdürmektir. Görece oturmuş bir derebeylik sistemi içinde, Osmanlı'nın yerinden etme siyasetinin kurbanlarından olmamak için Müslümanlaşmak zorunluydu. Aksi durumda, Osmanlı merkezi valileri konakları boşaltıyor, oralara başka yerlerden göç ettirdiği soyluları yerleştiriyordu. Bu politika Laz oligarşisi tümüyle müslümanlaştıktan sonra da vergiye ilişkin ihtilaflar nedeniyle merkezi Osmanlı hükûmeti tarafından sürdürülmüştür. Bu politikanın sonucu olarak, bugün Lazların hafızasında kalan bazı derebey isimleri gerçekte bu yerleştirmeler olup, Laz değillerdir; ama hemen hepsi Lazca konuşurlar. Bu yerleştirme "bey"lerin ailelerinin de Lazca konuşuyor olmaları, konağın temsil ettiği pre-kapitalist üretim tarzının belirleyici gücünün küçük bir göstergesidir.

Laz derebeylerinin ikinci çıkarı, vergi kolaylıklarıdır.

Laz derebeylerinin üçüncü çıkarı ise, merkezi hükûmetle (İstanbul'la) olan doğrudan münasebetin (Bizans'ta ya da Pontus da olduğu gibi) ancak din değiştirmek yoluyla olanaklı kılınmasıdır. Bu konuyu biraz açalım: Laz derebeyleri sürekli merkezi bir valiyle ilişki içinde oluyorlardı; bu valiye karşı özerkliklerini koruyabilmeleri için doğrudan İstanbul'la, payitahtla ilişki içinde olmak zorundaydılar. İstanbul ya da payitaht bunu özellikle tercih ediyordu, çünkü İstanbul'a gönderilen kişi Laz derebeyinin çok yakını oluyor ve Bizans'ta olduğu gibi bu kişi çeşitli rütbeler ya da makamlar olsa bile gerçekte rehin tutuluyordu. Hem İstanbul'da Payitaht hem de küçük vadisinde konak bu ilişkiden memnundu: Böylece merkezi valinin denetimi ve gücü azaldığından konağın el koyduğu vergi geliri artıyor; İstanbul da olan biteni merkezden denetlemiş oluyordu.

Bu şekilde anlatıldığında fantastik gibi görünebilecek bu hikayenin diğer ayağı da medreselerdi. Medreselerin vadi sisteminin ayrılmaz bir parçası olduğundan, Meeker'e referansla söz etmişim. Bu bahsi uzatmamak için, *Lazistan*'da bütün İmparatorluk içinde ilmiye sınıfından sayılan birey sayısının (Hemşin, Of ve Sürmene dahil) 193; Hemşin, Of ve Sürmene çıkarılırsa ise 144 olduğunu, Payitaht İstanbul'da ise bu sayının 252 olduğunu vermekle yetineceğim.[\[24\]](#) Bu sayılar gösteriyor ki, Müslümanlaşma tercihi, Laz derebeyleri ve onların yanında yer alan yerel oligarşiler için son derece *rasyonel* ve *bilinçli* bir tercihti.

Bu yüzden de, yukarıda aktardığımız sözlü tarih kaydı son derece inandırıcıdır.

Laz Derebeylerinin İkinci Tercihi: Türkleşmek...

Buraya kadar anlatılan hikaye, pre-kapitalist özgül bir toplumsal formasyonda Laz topluluğunun aldığı somut biçimlerle ilgiliydi. 18. yüzyılın ikinci yarısından sonra, Osmanlı Devleti'nin iktisaden yarı-sömürgeleşmesi[\[25\]](#), Osmanlı Devleti'nin merkezileşmesini de

tetikliyordu. Bambaşka bir tartışmanın konusu gibi görünse bile, sadece Düyun-u Umumiye İdaresi'nin[26] kurulabilmesi için bile bu merkezleşmenin gerekli olduğu apaçık olmalıdır.

Vaka-yı Hayriye'den (1826, Yeniçeri Ocağı'nın lağvı) başlatmayacaksak Gülhane Hatt-ı Hümayunu'ndan (1839, Tanzimat Fermanı) başlatmamız gereken Osmanlı modernleşmesi üst başlığında toplayabileceğimiz bu yarı-sömürgeleşme sürecinin Laz derebeyleri üzerindeki etkisi elbetteki yıkıcı olmuştur. Konaklar güçlerini zamanla yitirmeye ve çözülmeye başlamışlardır.

1839'dan sonrası gelişmelere konakların kendi ayrıcalıkları lehine direnememesinin nedeni, Tanzimat'ın düzenlemek istediği temel sorunun vergi ayrıcalıkları olmasıdır. 18.yy'ın başından itibaren bölgedeki bütün vadi sistemleri (yani konaklar) ile Osmanlı merkezi valileri arasında çatışmalar yaşandığı ayrıntısı ile biliniyor. Ancak bu çatışmalar -zaten müslümanlaşmış olan- "etnik" bir topluluk olarak Lazlar'ı -vadi sistemlerinin diğer müslümanlaşmış halkları gibi- görünür kılmıyordu. Lazlar'ın yaşadığı vadi sistemlerindeki konaklar bile Lazlar'ı temsilen bir hakkın sujesi olmuyorlardı.

Bu o kadar öyleydi ki, Laz konakları, merkezi valilerle girdikleri kısa çatışma dönemleri dışında bütün bir 19.yy boyunca esasen Kafkaslardan gelen Rus saldırılarıyla ve bunun yarattığı büyük Müslüman göçleriyle, merkezi hükûmetin ajanları olarak ilgilenmeyi tercih ettiler. Bugün Laz diasporası olarak bilinen -maalesef bir çoğu kendi dilini çoktan unutmuş- Batı Karadeniz ve Marmara'daki Laz köylerine, Lazların yerleşme süreci ve nedeni yüzyılın başından sonuna kadar çeşitli aralıklarla süren Rus savaşları tarafından koşullanmıştır.

Bütün bu sürecin sonu aslında -en azından Osmanlı modernleşmecileri gözünde- oldukça belirgindi. Namık Kemal, sürgün yeri Midilli'den Menemenli Rifat'a yazdığı 30 Ağustos ve 13 Eylül 1878 tarihli mektuplarında -günümüz Türkçe'siyle- şöyle diyordu:

Elimizden gelse, Türkçe'den başka ülkemizde yaşayan dillerin tümünü, yoketmeye çalışmak

gerekirken, Arnavutlara, Lazlara, Kürtlere birer alfabe oluşturarak, [onların] ellerine [de] bölünmek için manevi bir silah mı verelim?.. Dil, bir etnik topluluğun diğerine dönüşümünü [asimilasyonunu] engellemek için dinden de çok daha etkili bir settir [engeldir]. (...) Gerçek [şu ki], Rumlara, Bulgarlara bizim dilimizi yaymak kolay değildir; ama Arnavutlara, Lazlara, yani Müslümanlara genellemek oldukça mümkündür. Oralarda, uygun şekilde yönetilen okullar yapılır ve bizim [şu] eksik eğitim tüzüğümüz [bile] uygulanırsa, yirmi sene sonra Lazca, Arnavutça bütün bütün unutulur.[\[27\]](#)

Bir yandan Lazlar'dan Kafkasya içlerinde çeteler kurarak Ruslara karşı savaşması istenirken[\[28\]](#), öte yandan medreselerin, müslümanları Türkleştirecek modern okullara dönüşmesi düşüncesi, Akçura'dan bile önce Namık Kemal gibi ideologlarca dile getirilmiş oluyordu. Bunu başaracak olan ise Laz konaklarının katkısı ile Cumhuriyet oldu.

Konaklar, (merkezi hükûmetin güçlenmesi anlamına da gelen) Osmanlı modernleşmesi ile çözülmekle birlikte hiçbir zaman -bugün bile tam olarak- güçlerini yitirmediler. Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı modernleşmesini Türk modernleşmesi olarak sürdürme erkine eriştiğinde, aynı Laz konakları CHP İlçe Merkezleri haline dönüştüler.[\[29\]](#)

Laz konakları CHP İlçe Merkezleri haline dönüştüklerinde, dönemsel olarak güçlerini geçici de olsa yeniden kazanıyorlar ama medreseler de Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile modern mekteplere yerini bıraktığından, Lazları geri dönüşsüz şekilde asimilasyon sürecine sokuyorlardı. Laz oligarşisi, binyıllardır vazgeçmediği ve binbir pazarlıkla kendi diline ve tepesinde boza pişirse de kendi halkına ait kıldığı vadisini CHP İlçe Merkezlerinden kapitalizmin belirsiz geleceğine bıraktığında, gönüllü asimilasyon nihayetine ermişti.

Cumhuriyet ve Lazlar

Bu sona daha önce Hikmet Kıvılcımlı'nın *Yol*'unda[\[30\]](#) tanıklık etmişim ama Sait Çetinoğlu,

titiz çalışmaları sonucu ulaştığını düşündüğüm 26.02.1930 tarihli *Lazca Kızıl Yıldız* Gazetesinin ülkeye sokulmasını yasaklayan Bakanlar Kurulu Kararnamesini gönderdiğinde[31], Hikmet Kıvılcımlı'nın vaktiyle yazdıklarının belgelendiğini de görmüş oldum.[32] Yakın bir tarihte Fuat Dünder'in çalışması ile birlikte İttihat ve Terakki Hükûmetlerinin özel nüfus sayımlarıyla haberdar olduğunu öğrendiğimiz gibi[33]; bu belgeden anlıyoruz ki, Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetleri de Lazlar'ın bir etnik grup olarak varlığından "özgül olarak" haberdardır. İkincisi, Lazlar'ın bir etnik grup olarak kendi varlıklarından haberdar edilmelerini istememekte, asimile edilmeleri yönünde baskı politikaları geliştirmektedir. Belgeden anlaşılıyor ki, Lazları dikkatle izliyorlar, Bakanlar Kurulu düzeyindeki bir kararnameye de konu ediyorlar.

"Türkiye'de Ulusal Sorun" başlığının girişinde Kıvılcımlı nakleder:

Arasına gazetelerde okursunuz. Bir özel muharrir, Giresun'un ötesindeki halkın Laz değil Türk olduğunu kanıtlamış olmak için Lazlığa şöyle bir pat atar: "*Esasen mert (Aman Fransızlar duymasın!) cesur, doğuştan zeki, yetenekli, yurtsever, konuksever olan Lazların[34] Türklerden tek farkları, özel bir dilleri olmasından ibarettir*".[35]

(...) Kimbilir hangi matmazelden yüz bulamayan bir burjuva züppesinin aşk intikamı kadar farfara ve ömürsüz doğup ölen "vatandaş Türkçe konuş!" naralarını andıran bu tür sözde gerçekler, Türkiyemizin kuzeyini, güneyini, doğusunu ve batısını saran gerçekliklere karşı sıkılmış "yurtsever" kublardan [yalanlardan, b.n.] başka bir şey midir?[36]

Hikmet Kıvılcımlı'nın eleştiriye konu ettiği şey, Namık Kemal'in 1878 tarihli aktardığımız mektuplarında ilk kez görünür olan, ama Osmanlı modernleşmesinden bu yana bugüne dek sistematik bir şekilde sürdürülen burjuva Türkleştirme (asimilasyon) siyasetidir.

Fakat, açık yüreklilikle kabul edilmelidir ki, asimilasyonun başarısı sadece ne Laz konaklarının süren gücüne, ne de Türkiye Cumhuriyeti'nin okullarında gerçekleşen açıkça

baskıcı (Lazca konuşmayı yasaklayan) uygulamalara yazgılıdır.

Gönüllü asimilasyonun nihayeti, asimilasyonun geri dönülmez noktaya evrilmesine engel olamadı: Çünkü, Lazistan'a "çay" geldi ve tüm Laz vadileri piyasaya açıldı.[\[37\]](#) Laz köylüleri bu piyasaya bağlandıkça bu kez dillerinden Laz konaklarını taklit ederek gönüllü olarak vazgeçmeyi denediler. Laz konakları CHP İlçe Örgütü tabelasını astıklarında, etraflarındaki diğer ailelerle birlikte çoktan "diksiyon çalışmalarına" da başlamışlardı ve çay piyasaya Laz köylüsünü soktuğunda, Laz konaklarının diksiyon çalışması Laz köylüsüne ilham verdi.

Laz köylüsü de ilhamın peşinden gitti:

Lazuri'nin en az dört tane varyantı mevcuttur. Hatta Hopa'da konuşulan Lazuri'yle Pazar'daki o kadar farklıdır ki (...) bu iki ilçeden gelenler birbirleriyle Türkçe konuşmayı tercih eder. Birçok Lazi, Lazuri dilini öbür dillerden üstün tutmaz, Lazuri'yi Türkçe ya da Gürcüce gibi bir dilden çok bir lehçe (*patois*) olarak görürler.[\[38\]](#)

Hatta biraz fazla gitmiş olmalı ki sosyal antropologlar Bellér-Hann ve Hann'ı dahi şaşırtıyorlar:

Bazı yüzeysel alanlarda yöreye özgü ayırıcı özellikler varlıklarını sürdürebilir, hatta güçlenebilirler. Halk dansları geçmişte hiç olmadığı kadar gelişebilir ya da kıyı şeridinde açılan lokantalarda yöreye özgü karalahana yemeğiyle mısır ekmeği yenebilir. Ancak bu farklılık görüntüsünün arkasındaki önemli olan gerçek şudur: topluluk, modern devlet-ulus toplumuyla gittikçe artan oranlarda işlevsel biçimde bütünleşmektedir.

Lazistan'daki bazı insanlar da bu teşhise katılıyorlar; ancak Lazi ve Hemşinliler için "asimile olmuş" derken pek de üzülüyorlar. Bazıları bu ifadeyi açıkça reddediyor. Başından beri parçası olduğunuz bir şey tarafından asimile edilemeyeceğinizi ekliyorlar ısrarla.[\[39\]](#)

Bütün bu süreç içinde, daha başka deyişle piyasanın ve eğitimin asimilasyonun itici güçleri olduğu Cumhuriyet döneminde; medreseleri kapatıldığı ve mekteplere uzak kaldıklarından Dağ Lazları için “ilmiyye sınıfı”na karışmak mümkün olmadı ise de, sahil Lazları konakların izinde geçmiş statüleri kadar parlak olmasa da eğitim yoluyla da rejime kolaylıkla intibak edebildiler.[\[40\]](#) Bu da evlilikler yoluyla da ortalama bir sahil Lazının “Türk” olmasını kolaylaştırdı. Sadece dış evlilik yapanları ya da Lazistan dışına göçenleri değil eğitimli Laz kadınların hemen hemen hepsi, kendi yörelerinde dahi çocuklarına Lazca öğretmeme eğilimine uydular ve bu eğilimi yaydılar.

Lazlar, çocuk yaşlardan itibaren “adaleti kendi elleriyle uygulamaya alışmış” olduklarından, Laz derebeylerini kendi ihanetleriyle başbaşa bırakarak konaklarını artık tümüyle görünmez hale getirdiler, Cumhuriyet’in gizil özlemine ortak olarak bazen yakmak yoluyla bile kalıntılarına bile tahammül etmediler, 1970’li yıllarda esas olarak -belli belirsiz de olsa tüm insanlıkla birlikte Laz olarak kendi geleceklerini de [ülkelerine sokulması yasaklanan sovyetik *Kızıl Yıldız*’ın anısında] temsil eden- devrimci hareketlere katıldılar ve bugün dillerini unuttur gibi yaparken genel eğilime uyup “medrese”lerine dönüyorlar.[\[41\]](#)

Bu binyılları alan uzun asimilasyon hikayesinin son dönem müsebbibi elbette en başta Türkiye Cumhuriyeti’nin asimilasyon politikalarıdır ama Lazları vareden ve en azından dillerini bir şekilde varedeceğini de ummak istediğim bu özgül *tarih* ve *vadi*[\[42\]](#), bu hikayede *Kemalizmi* önceler.

...ve Lazlar Vardır!

Lazların Tarihi’nin[\[43\]](#) yayınlanmasıyla birlikte, bir çoğu devrimci hareketten gelen Lazlar arasında kendi tarihleri ve yok olmakla yüzleşen dillerinin geleceği üzerinde düşünmek kaçınılmaz bir hal aldı. Her ne kadar *Lazların Tarihi* adlı çalışma, bugünlerde “*Kartvelizm*” olarak adlandırılan Gürcü yayılcısı ve asimilasyoncusu ideolojinin izlerini derin olarak

taşıyorsa da, ortalama bir Laz'ın kendisi hakkında düşünmesine vesile olan -Sadık Varer, yakın zamanda, '60'lı yıllarda Lazlar'la ilgili ilk broşürü Cihan Alptekin'in yazdığını[44] ileri sürse de- Türkçe yazılmış ilk kapsamlı kitaptı.[45]

Bugün Lazlar[46] varolma ve dillerini koruma, asimilasyonun son aşamasına direnme mücadelesi veriyorlar. Bu mücadele içinde, mevcut asimilasyon dinamiklerine karşı tutumun öne çıkması son derece anlaşılırdır.[47] Bu çerçevede, Laz dilinin yaşatılması için Lazların yurttaşlık hukuku ile parçası oldukları Türkiye Cumhuriyeti'nden talepte bulunması da evrensel hak sözleşmelerine göre meşru ve Laz aydınları açısından makul görünmektedir. Bu yöndeki talepler, son dönemde artmış, Lazca *Kızıl Yıldız*'ı yasaklayan Bakanlar Kurulu'na şu uzun dilekçe gönderilmiştir:[48]

Lazca Güney Kafkas dil ailesine mensup Anadolu'nun yaşayan en eski dillerinden biridir. İstatistik bilgiler olmamakla beraber Lazca'nın bugün başta Rize'nin Pazar (Atina), Ardeşen (Artaşeni), Fındıklı (Vitse), Artvin'in Arhavi (Arkabi) Hopa (Xope) ilçelerinde ve 93 Harbi sırasında Doğu Karadeniz'den Marmara bölgesine göç edenler olmak üzere Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde yaşayan yaklaşık 250.000 ile 500.000 kişi tarafından konuşulduğu tahmin edilmektedir.

Lazca birçok dilbilimcinin tespit ettiği gibi çok ciddi olarak yok olma tehdidi altındadır. UNESCO'nun 21 Şubat 2009 Dünya Anadili günü öncesinde yayımladığı "Tehlike Altındaki Diller Atlası"na göre, Türkiye'de 15 dil tehlike altındadır. 30'dan fazla dilbilimcinin çalışmalarıyla ortaya çıkan atlasa göre Lazca "Kesinlikle tehlikede olanlar diller" grubunda değerlendirilmektedir.

Kadim dillerden olan Lazca, Anadolu'nun tüm diğer yerel dilleri gibi, dünya kültür mirasının bir parçasıdır. Lazcanın ve aynı durumda olan Anadolu'nun diğer dillerinin yok oluşunu izlemek, bu konuda önlem almamak dünya kültürel mirasımıza sahip çıkmamak demektir ve bu "çağdaş muasır medeniyete ulaşmayı" ilke edinmiş bir devletin ve onu bireylerinin dünya görüşleri ile çelişmektedir.

Aşağıda imzası olan bizler anadilimiz Lazca'nın yok olmasını istemiyoruz. Bu nedenle Lazcanın varlığını sürdürebilmesi ve yok olma tehlikesinden kurtarılabilmesi için herhangi bir dilin ihtiyaç duyduğu azami "yaşam ortamı"nın oluşturulması gerekir. Bunun için aşağıda kısaca değinilen şartların sağlanması gerektiğini düşünüyoruz ve devletin yetkili organlarının bunları dikkate alıp gerekli düzenlemeleri yapılmasını talep ediyoruz.

1- Demokratik hak olarak anadil

En temel insan haklarından biri olan anadili kullanmak ve geliştirmek anayasal koruma altına almak ülke demokrasisinin göstergesi olacaktır. Lazca ve Anadolu'da konuşulan diğer diller de anadil tanımına ve statüsüne alınıp evrensel normlara uygun hale kavuşturulmalıdır.

Yok olmakta olan dilleri koruma altına alacak eğitim programları geliştirilmelidir. İki dilli eğitimin mümkün olduğu alanlarda müfredatta iki dilde eğitime yer verilebilmeli, yerel dillerin yok olmaya yüz tuttuğu yerlerde ise en azından anadil dersi konulabilmelidir.

2- Okuma yazma kampanyası

Türkçede zaman zaman uygulanan, okuma yazma kampanyası, Anadolu'nun tüm yerel dillerinde de uygulanmalı, bu konudaki yasal engeller kaldırılarak bu kampanyalar bütün yerel dillerin yanısıra Lazca'nın yoğun olarak konuşulduğu bölgelerde Lazca okuma yazma etkinliklerinin düzenlenmesi ve bu tip çalışmaların desteklenmesi gerekir.

Halk Eğitim Merkezleri, yetişkinlere yönelik yürütülecek bir okuma yazma kampanyası için uygun bir eğitim kurumudur. Bu anlamda başta Halk Eğitim Merkezleri olmak üzere sivil toplum kuruluşlarında yapılacak okuma yazma kurslarına yönelik düzenlemeler yeniden ele alınmalı ve bu konudaki yasal düzenlemelerdeki eksiklikler giderilmelidir.

3- Bilimsel araştırmalar

Türkiye'nin kendi coğrafyasındaki kültürel varlıkları üzerinde yapılan bilimsel çalışmaların seviyesi, sahip olduğu ekonomik güç ile orantısızdır ve uluslararası bilimsel sıralamada çok gerilerdedir. Özellikle sosyal bilimler alanında Doğu Karadeniz bölgesi Türkiye'nin en az araştırılan bölgesidir. Herkesin malumu olduğu gibi bilimsel doğruların üretilmediği yerde hurafeler hâkim olur.

Genelde Doğu Karadeniz bölgesinin tarihi, etnografyası, özelde Lazların tarihi, etnografyası ve Lazca'nın Türkiye'deki üniversitelerde çağdaş dilbilimsel yöntemlerle araştırılması, bunların uluslararası bilim çevrelerinin saygınlığını kazanmış bilimsel araştırma merkezlerine kavuşturulması, bunun için gerekli düzenlemelerin ve özendirici tedbirlerin alınması gerekir.

Genellikle Lazca dahil yerel dillerle ilgili çalışma ve araştırmalarda bilimsel kurumlar, üniversiteler, eğitim kurumları ve uzmanlık kuruluşlarının etkin olarak faaliyette bulunacağı yasal zemin ve düzenlemeler mevcut bulunmadığı için bu çalışma ve araştırmalar amatörce yapılmaktadır. Bu konuda da bir takım gelişmelerin olması, özellikle yöremizde, Karadeniz Teknik Üniversitesi'nde Kuzey ve Güney Kafkas Dillerinin araştırılabileceği bir enstitü ve diğer tür kurumsallaşmaların gerçekleştirilmesi gereklidir.

4- Lazca yer adlarının geri iadesi

Kökenleri binlerce yıl öncesine dayanan birçok kültürün bir arada yaşadığı Anadolu'da, 1950'lere kadar bu çeşitliliğin bir göstergesi olarak yer adları da farklı dillerde bulunmaktaydı. 1950'lerden sonra Anadolu'nun birçok yöresinde olduğu gibi Doğu Karadeniz bölgesinde binlerce yıllık Lazca yer adları değiştirilerek bir takım Türkçe isimler verilmiştir. Lazca, Doğu Karadeniz bölgesinde hala konuşulan bir dildir ve doğal olarak halk arasında eski tarihi yer adları günlük yaşamda kullanılmaktadır. Bir halkın hafızasından tarihine, atalarına tanıklıklarının göstergesi olan bu isimlerin silinmek istenmesi büyük bir haksızlıktır. Bu haksızlığın bir an önce düzeltilip eski Lazca yer adlarının resmi olarak iade edilmesini istiyoruz.

5- Basın yayın ve ifade özgürlüğü

Bir ülkede demokrasi ve çağdaşlığın en önemli göstergelerinden biri de ifade özgürlüğü ve dolayısıyla basın yayın özgürlüğüdür. Bu anlamda Lazca ve diğer yerel dillerde basın yayın özgürlüğünün yasal güvence altına alınması ülke demokrasisinin gelişmişliğinin de bir göstergesi olacaktır. Ülkemizde basın yayın özgürlüğü, kaybolmakta olan dillerin ve kültürlerin yok oluşunu kısmen yavaşlatarak insanlığın kültürel zenginliğinin korunabilmesine bir ölçüde katkı sağlayabilecektir.

6- Vatandaşlık statüsü

Türkiye’de vatandaşlık statüsü ile yerel halkların kültürel kimliklerinin farklı olabileceğine dair belirsizlikler giderilmeli ve bu konuda anayasada net bir düzenleme yapılmalıdır.

Bu uzun dilekçeyi olduğu gibi aktarmamın nedeni, devam eden asimilasyon politikalarını görünür kılması ve bunlara karşı “acil” taleplerde bulunmasıdır.

Evet, “Lazlar vardır” ve elbette “var” olacaklar; ama unutmamak gerekir ya tarihlerinden öğrenerek ve vadilerinin istediği şekilde, enternasyonal işçi hareketinin evrensel eşitlik, özgürlük ve kardeşlik mücadelesinin -kendisi için sadece kendi olma hakkını talep eden- parçası olarak, ya da çoktan çürüyen Laz konaklarının peşinde çürüyerek...[\[49\]](#)

[\[1\]](#) “Osmanlı ülkelerinde, garbten feyz alarak, kuvvet kazanmak ve terakki arzuları uyanalı, belli başlı üç siyasi yol tasavvur ve takip edildi sanıyorum: Birincisi, Osmanlı Hükûmetine tâbi muhtelif milletleri temsil ederek ve birleştirerek bir *Osmanlı milleti* vücade getirmek. İkincisi, hilâfet hakkının Osmanlı devleti hükümdarlarında olmasından faydalanarak, *bütün islamları söz konusu hükümetin idaresinde siyaseten birleştirmek* (Frenklerin ‘Panislâmisme’ dedikleri). Üçüncüsü, ırka dayanan *siyasî bir Türk milleti* teşkil etmek. (...)

Türk birliği siyasetindeki faydalara gelince, Osmanlı ülkelerindeki Türkler hem dini, hem ırki bağlar ile pek sıkı, yalnız dini olmaktan sıkı birleşecek ve esasen Türk olmadığı halde bir dereceye kadar Türkleşmiş sair müslüman unsurlar daha ziyade Türklüğü benimseyecek ve henüz hiç benimsememiş unsurlar da Türkleştirilebilecekti.(...)

Osmanlı milleti yaratılması, Osmanlı Devleti için faydalara sahipse de, gayr-i kabil-i tatbiktir (uygulanması imkansızdır). Müslümanların ve Türklerin birleşmesine dönük siyasetler, Osmanlı Devleti hakkında eşit denebilecek menfaat ve mahzurlar ihtiva etmektedir. Tatbikleri cihetine gelince, kolaylık ve zorluk yine aynı derecede denilebilir.(...)

Hülasa, öteden beri zihnimi işgal edip de, kendi kendimi ikna edecek cevabını bulamadığım sual yine önüme dikilmiş cevap bekliyor: Müslümanlık, Türklük siyasetlerinden hangisi Osmanlı Devleti için daha yararlı ve kabil-i tatbiktir.” Yusuf Akçura (Akçuraoğlu Yusuf), 15 Mart 1904, Zoya Köyü (Rusya), “Üç Tarz-ı Siyaset”, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Yay. Haz. Enver Ziya Karal, Ankara, 2007, ss. 19-36.

[2] Gökalp, Ziya. *Türkleşmek, İslamlaşmak, Çağdaşlaşmak ve Doğru Yol*, Günümüz Türkçe’sine çev. Yusuf Çotuksöken, İnkılap ve Aka Yayınları, İstanbul, 1976.

[3] Mısır, Mustafa Bayram. “Üç Tarz-ı Siyasetten Kalan İkisinin Açılımları: Traji-Komik Kucaklaşma”, Sosyalist Emek, Siyasi Gazete Özel Sayı: 10 - Aralık 2008-Ocak 2009, ss.20-22.

[4] Örneğin Fuat Dündar, İttihat ve Tarakki’nin Müslümanları İskân Politikası adlı yüksek lisans tezinde “Arap, Arnavut, Boşnak, Çerkez, Çingene, Kürt, Laz gibi Müslüman unsurların kabile ve aşiret önderlerinden kopartılarak Anadolu’nun dört bir yanına serpiştirilme ve Türklük potası eritilmesi yönündeki İttihat ve Terakki hükûmeti politikası, devletin gizli belgeleriyle ortaya ko(y)maya çalış”tığını yazıyor. Bkz, Dündar, Fuat. *İttihat ve Tarakki’nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s.11.

- [5] Bu ağır asimilasyon sürecinde temel rolü başından beri “eğitim” oynadı ve oynamaya devam ediyor. Sürecin halen daha devam ettiğine dair yetkin bir rapor için bkz. “Unutmak mı Asimilasyon mu? Türkiye’nin Eğitim Sisteminde Azınlıklar” Nurcan Kaya, <http://www.unhcr.org/cgi-bin/texis/vtx/refworld/rwmain/opendocpdf.pdf?reldoc=y&docid=49bf82aa2>, 13.03.2009. Nüfus (tehcir -göçe zorlama, yerinden etme- ve yeniden iskân) politikalarının Müslüman unsurlar üzerindeki asimilasyon sürecinde gördüğü tarihsel işlev için bkz. DüNDAR, Age.; Hristiyan unsurlar ve Kürtler için de ayrıca bkz. DüNDAR, Fuat. *Modern Türkiye’nin Şifresi - İttihat ve Terakki’nin Etnisite Mühendisliği*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.
- [6] İlk formülasyonu için Bkz. Mustafa Çeçen, “Lazepe So İdasen?”, Ogni Dergisi, Sayı: 5 Temmuz Ağustos 1994, ss. 2-5.
- [7] Meeker, Michael E. *İmparatorluktan Gelen Bir Ulus - Türk Modernitesi ve Doğu Karadeniz’de Osmanlı Mirası*, çev. Tutku Vardağlı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.
- [8] Nakracas, Georgias. *Anadolu ve Rum Göçmenlerin Kökeni*, çev. İbrahim Onsunuğlu, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2005.
- [9] Çeviride yazar ve eser adı böyle verilmiş. Türkçesi, Ksenophon. *Anabasis/Onbinlerin Dönüşü*, çev. Tanju Gökçöl, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1985.
- [10] Nakracas, Georgias. Age, s.211-213.
- [11] Aksamaz, Ali İhsan. *Dil-Tarih-Kültür-Gelenekleriyle Lazlar*, Sorun Yayınları, İstanbul, 2000, s.21.
- [12] Bu yazıda da yer yer başvuracağımız Ildikó Bellér-Hann ve Chris Hann’ın 2003 yılında

İletişim Yayınları'ndan çıkan *İki Buçuk Yaprak Çay - Doğu Karadeniz'de Devlet, Piyasa, Kimlik* adlı etnografi, sosyal antropoloji ve başka bazı sosyal bilim disiplinleriyle de ilişkili çalışmalarının orijinalinin adı "Turkish Region - State, Market&Social Identities on the Black Sea Coast"dır: Türk Bölgesi... İronik bile değil, çünkü eğer ondan o şekilde söz edilebilecekse Laz gerçekliği bugün budur: "Lazistan'da yaşayan bazı insanlar arasına, belki de yabancı antropologların hoşuna gitsin diye, dünyanın öbür yerleriyle, özellikle de Avrupa ve Amerika'yla oraların üstünlüğünü öne çıkaran karşılaştırmalar yapabilirler. Ancak yine de Karadeniz kıyısı boyunca Rumca da dahil birçok başka dilin son dönemlere dek konuşulduğunun farkında olsalar da, birçoğu ailelerinin kökenlerinin bugünkü Türk Devleti'nin sınırlarının içinde olmayan topraklara dek uzandığını belirtse de, Lazistan'da yaşayanların hemen hepsi kendilerini Türk olarak görür ve bu kimlikten olumlu özelliklerle bahseder. Büyük ölçüde bu kimliği verili alırlar. Bir Türk milletinin her zaman varolduğu ve bu milletin yüzyıllardır bugünkü topraklarda yaşadığı su götürmez bir gerçektir." (Bellér-Hann, Ildikó - Hann, Chris. *İki Buçuk Yaprak Çay - Doğu Karadeniz'de Devlet, Piyasa, Kimlik*, çev. Pınar Öztamur, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.65.)

[13] Meeker, Age, s.xiv.

[14] Tam bu cümleyi yazdığım sırada *Babam*'ı aradım, aynen "Bizde konakta oturan güçlü aileler yok muydu?" diye sordum, Babam konuşurken Annem araya giriyor "konağuri", "konağurepe" diye düzeltiyordu, Babam da Meeker'in Of'da gözlediklerinin aynını anlattı: "Vardı oğlum dedi, Nahit Beyler vardı. Cumhuriyet'ten önce derebey idiler, derebeyi derlerdi; Cumhuriyet'ten sonra bey oldular. H.ş.oğulları işte, bir de B.lar..." Tabi bizim derebeylerin "aile" tarihlerinin ayrıntıları bir antropolog tarafından çalışılmış değil, elbette bir dizi fark taşıyacaktır ama Meeker'in yapıtında anlatılan hikaye temelden değişmeyecektir.

[15] Burada yaptığım vurgunun anlaşılacağını umuyorum; dere, Türkçe'de en küçük akarsu demektir, böyle bir suyun vadi oluşturması elbet mümkün değil. Ancak, varacağımız yer

feodalden farklılığı içinde de anlamamız gereken Lazistana özgü “derebeyi” olduğundan ilk okunduğunda okurun herhalde “ırmak” diyor diye anlayarak hoşgöreceğini umduğum “dere” sözcüğünü özellikle kullandım.

[16] 2008, 1908’in yani İkinci Meşrutiyet’in (Hürriyetin İlanı) 100. yıldönümüydü ve bir sempozyumda şu kadarını dile getirebildim: “Michael A. Meeker, *İmparatorluktan Gelen Bir Ulus* adlı çalışmasında, benim “sınıf mücadelesi devlet oluşumu içinde sürer” derken kast ettiğim ama açıklamakta güçlük çektiğim şeyi, yerel oligarşilerin devlet oluşumuna katılma stratejilerini ve yerel halkı devlet iktidarına “devlet toplumu” olarak adlandırdığı yolla nasıl kattığını/bağladığını oldukça ilginç antropolojik ve tarihsel bulgularla gösteriyordu. Elbette bu yapıtta bir yöre, sadece bir ilçe inceleniyor ama neden Aykut Kansu’nun aslında olduğunu ileri sürdüğü şeyin -aşağıdan liberal devrimin- gerçekte olmadığını da böylece gözler önüne seriyor. Sınıflar her tarihsel dönemde söz konusudur, ancak ontolojileri ve direniş stratejileri her toplumsal formasyonda özgüldür. Türkiye’de kapitalizme geçiş sürecinde, geleneksel bağımlı sınıfların, kısmen olgunlaşan burjuvazinin ya da burjuva bir programa meyleden İttihat ve Terakki’nin öncülüğünde bir devrime katılmaktan çok, geleneksel direniş ve katılma stratejilerini, kentlileştiklerinde bile sürdürüyor oldukları gerçeği, bu özgüllüğün bir sonucudur.”

(http://mustafabayrammisir.blogcu.com/1908-in-mirasi-demokrasi-mi-diktatorluk-mu_20592281.html)

[17] Bellér-Hann, Ildikó - Hann, Chris. *İki Buçuk Yaprak Çay - Doğu Karadeniz’de Devlet, Piyasa, Kimlik*, çev. Pınar Öztamur, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.12.

[18] 19. yy’da bölgeye giden Ritter adlı bir Alman gezginden aktaran, Bellér-Hann ve Hann, Age, s.23.

[19] Orijinal çeviride böyle yazılmış.

[20] Meeker, Age, s. 116.

[21] Nakracas, s.212.

[22] DüNDAR, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskân Politikası*, Age, s.131. Telgraf içeriği şöyledir: "(...) Kafkasya'da çetecilikle istihdam edilmek üzere, bir haftaya kadar iki yüz adama lüzum vardır. Buralarda bulunan Laz ve Çerkezlerden çeteciliğe elverişli ne kadar eşhası tedariki kabil olabilirse [?, okunamadı] bunların mahkumiyet ve şekavetle meluf eşhastan olması da caizdir." Age, s.157. Arif Cemil de yapıtında (*Birinci Dünya Savaşı'nda Teşkilat-ı Mahsusa*, Arba Yayınları, 2006) bu şifre içeriğini doğrulayan anlatımlarda bulunur.

[23] Herbir paragrafa ayrıca dipnot vermemekle birlikte bu bölümdeki görüşler, ya doğrudan Meeker'e aittir, ya da eserinden modifiye edilmiştir. Bkz. Meeker, Age.

[24] Ayrıntı için bkz. Meeker, Age, s.305, Tablo 3.

[25] Novîçev, A.D. *Osmanlı İmparatorluğunun Yarı Sömürgeleşmesi*, çev. Nabi Dinçer, Onur Yayınları, Ankara, 1979.

[26] Osmanlı Devleti'nin 1854 yılından itibaren almaya başladığı dış borçların anapara ve faizleriyle birlikte ödenebilmesi için 1881 yılında Muharrem Kararnamesi ile Rûsumu Sitte İdaresinin yönetiminde olan iç borçları da kapsayacak biçimde genişletilen ve Kurtuluş Savaşı yıllarında gelirlerine el konulan kurum.

[27] Orijinalini Tansel, Fevziye Abdullah. *Namık Kemal'in Hususi Mektupları*, Cilt:II, TTK Yayınları, Ankara, 1969, s.231 ve s.244'ten aktaran, Arai, Masami. *Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği*, çev. Tansel Demirel, red. Yücel Demirel, İletişim Yayınları, 1994, s.18.'den aktaralım: "Elimizden gelse, memleketimizde mevcut olan lisanların Türkçe'den maada

kâffesini mahvetmeye çalışmak iktiza ederken, Arnavutlara, Lazlara, Kürtlere birer elifba tayiniyle ellerine şikak için bir silah-ı manevi mi teslim edelim?.. Lisan, bir kavmin diğerine inkılabını men için belki diyanetten bile daha mentin bir seddir. (...) Vâkiâ Rumlara, Bulgarlara bizim lisanı tamim etmek kolay değildir; fakat Arnavutlara, Lazlara, yani Müslümanlara tamim etmek pek kabildir. Oralarda, münasip yolda idare olunur mektepler yapılır ve bizim o nakıs maarif nizamnamesinin hükmü icra olunur ise, yirmi sene sonra Lazca, Arnavutça bütün bütün unutulur.”

[28] Bkz. Dündar, Age, ss.155-158.

[29] Günün birinde Lazistan CHP İlçe Örgütlerinin “Aile” tarihi yazılabilirse bu tezimiz de kanıtlanacaktır.

[30] Kıvılcımlı, Hikmet. *Yol 2*, Bkz. “Türkiye’de Ulusal Sorun”, Yayına Hazırlayan: Mustafa Çakır, Bibliotek Yayınları, İstanbul, 1992.

[31] Bakanlar Kurulu’nun 26.02.1930 günlü oturumunda kabul edilen, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal ve Bakanlar Kurulu’nun diğer üyeleri tarafından imzalanmış olan Türkiye Cumhuriyeti Başvekalet Muamelat Müdürlüğü Şube 8927 sayılı Kararname şöyledir: “Gürcistan’ın Sohum şehrinde yayınlanmakta olan (Mçita Murutsi - Kırmızı Yıldız) isimli gazetenin, muzır neşriyatta bulunduğu anlaşıldığından memleketimize sokulmaması, Dahiliye Vekâletinin 20/2/930 tarih ve 1062/45 numaralı tezkeresi ile yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 26/2/930 tarihli içtimasında kabul olunmuştur.”

[32] Kıvılcımlı’nın gözlemlerini Çeçen imzalı makalede de aktarmıştık; bkz. Agm.

[33] Bkz. Fuat Dündar’ın *İttihat ve Tarakki’nin Müslümanları İskân Politikası (1913-1918)* ve *Modern Türkiye’nin Şifresi* adlı adı geçen eserleri.

[34] Herhangi bir makalesine atıfta bulunmaya bile gerek görmediğim (1960'lı Yıllarda da “Kürtler’in Kökü-I. Bölüm, Ankara, 1963. *Her Bakımdan Türk Olan Kürtler*, Ankara, 1964. *Kürtler’in Türklüğü*, Ankara, 1968.” başlıklı çok bilimsel eserleri yazmış olduğundan eserini tartışmamıza ayrıca muhatap da kabul etmeyeceğim) M. Fahrettin Kırzioğlu’nun Lazlar’ın “*mert, cesur, doğuştan zeki, yetenekli, yurtsever, konuksever*” oldukları için (Gürcüler öyle olmadığı için de Gürcülerle ilgisiz!) Türk kökenli bir topluluk olduğunu 1972 yılında ileri sürmesi ve bu makalenin *Lazların Tarihi* yayınlanana kadar elimizdeki tek “Türkçe” “özgün çalışma” olması asimilasyon politikalarının sürekliliği ve gücü hakkında gerçek bir fikir veriyor: Tez -Lazlar namusludur ve o yüzden Türktür!- dahil, yaklaşım bir yüzyıl -İ. Ferit’ten Kırzioğlu’na- aynı kalıyor. (Bkz. Lazlar/Çanarlar, VII. Türk Tarih Kongresi (1. Cilt), TTK Yayınları, Ankara, ss.420-45)

[35] Kıvılcımlı, Cumhuriyet Gazetesi’nin 17.1.1933 günlü nüshasında yayınlanan İ. Ferit imzalı “Karadeniz Halkı” adlı yazıdan aktarıyor.

[36] Kıvılcımlı, Age, s.317-318.

[37] Çayın bütün Laz vadilerini piyasaya bağlarken Türkleşme sürecini nasıl hızlandırdığına dair özgül bir çalışma için bkz. Bellér-Hann ve Hann, Age. Ayrıca bkz. Çeçen, “Lazepe So İdasen?”, Agm.

[38] Bellér-Hann ve Hann, Age, s.309.

[39] Bellér-Hann ve Hann, Age, s.311.

[40] Ampirik bir çalışmanın konusu olmadıkça ispatlanamaz görünse de gözlemimi paylaşayacağım: Konaklar bir yana, sahil Lazları arasında, daha Cumhuriyetin ilk yirmi yılında -alfabe ve eğitim tümüyle değişmesine rağmen- en az bir ya da iki öğretmen yetiştirmeyen köy ya da kabile (geniş aile) yok gibidir.

[41] Ardeşen örneğinden yola çıktığımda “medrese”nin de artık Türk olduğunu bildiklerine dair kesin bir yargı kurmakta hiç güçlük çekmiyorum.

[42] Bugün kapitalizmin (elbette Türkiye Cumhuriyetleri Hükûmetleri eliyle), Laz vadilerinin sosyo kültürel ve coğrafi varlığını vadilerin sularını satarak ve her vadiye birkaç baraj inşa ederek yok etmeye çalıştığını gözlediğimizde, Lazların asimilasyonunda iyice geri dönülmez bir noktaya varılacağını da söylemiş oluyoruz. Zaten “Türk” olan/olmuş ortalama bir Laz için mücadele azmi doğurmasa bile en azından hüznün verici olmalıdır!..

[43] M. Vanilişi - A. Tandilava, *Lazların Tarihi*, çev. Hayri Hayrioğlu, Ant Yay, İstanbul, 1992.

[44] “1947 Ardeşen doğumlu Cihan Alptekin, Doğu Karadeniz’in yükseklerinde yüz yıllardır Lazlarla birlikte yaşayan Hemşin’li bir devrimciydi... Ve pek çok Laz, Cihan Alptekin sayesinde devrimci olmuştu. 30 Mart 1972’de Kızıldere’de Mahir’lerle birlikte öldürülen Cihan’dan sonra Ardeşen’li ilk devrimciler olarak her 30 Mart’ta, Cihan’ın doğduğu Hemşin köyü Oca’daki mezarında, Kızıldere’de öldürülen devrimciler için bir hayli “gürültülü” anma törenleri düzenlemeye başlamıştık. Anma törenlerinden birine, İstanbul’dan Cihan’ı çok iyi tanıyan bir grup katılmıştı. Gruptan biri Cihan’la ilgili anılarını anlatırken, bizi adamakıllı heyecanlandıran bir olaydan bahsetti; herkes gibi, üniversite gençliği olarak kendileri de bütün Karadeniz halkını Laz sanıyorlarmış. Lazların, binlerce yıldır aynı topraklarda, Pazar, Ardeşen, Fındıklı, Arhavi ve Hopa’da yaşadıklarını, Pazar’ın batısında yaşayan Karadenizlilerin Laz olmadığını, Cihan’ın İstanbul Hukuk’ta okurken yazıp teksir makinesi ile çoğalttığı “Lazlar” başlıklı bir broşürden öğrenmişler... Çok etkilendik. Sarı kağıda basıldığı söylenen o broşürün izini sürmeye başladık. Broşürü bilenlere rastladık ama büyük olasılıkla, 12 Mart döneminde “yok edilmişti”, Laz tarihi ile ilgili yakın geçmişin ilk çalışmalarından biri sayılabilecek “Lazlar” başlıklı broşürü bulamadık.”
(www.enternasyonalle.com, 19.03.2009)

[45] Fahrettin Kirzioğlu'nun konu ile ilgili yukarıda sözü edilen makalesini, bizzat asimilasyonu destekleyen "yalancı bilgi"den başka bir şey olmadığından anmıyoruz bile.

[46] Bkz. Bucaklışı, İsmail Avcı. "Lazlar Kimdir"

http://www.lazuri.com/tkvani_ncarepe/i_b_lazlar_kimdir.html, 19.03.2009.

[47] Örneğin, Laz Kültür Derneği Başkanı Mehmed Ali Barış Beşli, Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği'ne sunulan ve Nurcan Kaya tarafından hazırlanan "Unutmak mı Asimilasyon mu? Türkiye'nin Eğitim Sisteminde Azınlıklar" başlıklı rapora yansıyan sözlerinde şunu vurguluyor: "Okul kitapları kendimi 'öteki' hissetmeme yol açmıştı, zira sürekli Türklerden bahsedilmekteydi, fakat ben Türk değildim." Raporda "Laz Kültür Derneği Başkanı Mehmedali Barış Beşli, Lazların %70'inin büyük şehirlerde yaşıyor olması ve çoğunun önem vermesine rağmen çocuklarının Lazca bilmemesi nedeniyle Lazca'nın hem ilkokul hem de ortaokulda seçmeli ders olarak okutulması gerektiği görüşündedir." denilmektedir.

<http://www.unhcr.org/cgi-bin/texis/vtx/refworld/rwmain/opendocpdf.pdf?reldoc=y&docid=49bf82aa2>, 13.03.2009.

[48] Bu dilekçe, sözcüleri Selma Çakır Koçiva olan bir grup aydın tarafından imzalanarak Başbakanlık Halkla İlişkiler Daire Başkanlığına ve Kültür Bakanlığına gönderilmiştir.

<http://www.lazebura.net/content/view/1329/2020/>, 13.03.2009

[49] Laz(lar) için zaten hiç yoktu ya, artık hiç ama hiç orta yol yok maalesef: Vadilerinde gürül gürül akan su olmadan Lazlar olmaz, sermaye o suya gözünü dikmiş piyasaya akıtacaktır, gürül gürül akıtmaz; bu kadar basit bir nedenden, ya Lazlar varolacak ya da sermaye... O suya göz koyan sermayenin ortaklarının çürüyen Laz konaklarının suretinde - işte Laz müteahhitler olarak- görünmesi sadece tesadüf değil herhalde: Tarih de gelecek de ayna karşısındaki yüzümüz kadar sade...

